

JULIA KRAJCARZ
Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
 <https://orcid.org/0000-0001-5098-3357>

DOI: 10.26106/art8-by46

AZERBEJDŻAŃSKA BIBLIOTEKA NARODOWA IM. MIRZY FATALEGO ACHUNDOWA W BAKU

Historia Azerbejdżańskiej Biblioteki Narodowej im. Mirzy Fatalego Achundowa (azerb. *Mirzə Fətəli Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası*) sięga lat 20. XX wieku. Niektóre funkcje, typowe dla bibliotek narodowych, w Azerbejdżanie spełnia Muzeum Literatury im. Nizamięgo, opisywane na łamach „Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej”¹. Obie instytucje zlokalizowane są w stolicy kraju, Baku. Uzupełniają swoje zadania w zakresie gromadzenia i udostępniania zbiorów pism, druków, książek, czasopism, druków ulotnych, specjalnych, muzycznych, kartograficznych, a także pamiątek po twórcach. Obie mieszczą się w wyjątkowych, zabytkowych budowlach.

PATRON BIBLIOTEKI

Patronem Biblioteki Narodowej jest Mirza Fatali Achundow, znany też jako Achundzade (azerb. *Mirzə Fətəli Axundov*; *Axundzadə*), myśliciel, pisarz i publicysta. Urodził w 1812 roku, w miejscowości Szeki, na terenie dzisiejszego Azerbejdżanu. Był synem bogatych właścicieli ziemskich, wywodzących się z terenów tak zwanego Azerbejdżanu Południowego. Jego określenie *Mirze* (spolszczone: mirza) oznacza tytuł książęcy, Achundov (pochodne od achund, azerb. *axund*) wskazuje, iż w jego rodzinie byli uczeni duchowni szyicy. Rok urodzenia przyszłego patrona to czas przed formalnym podziałem terenów Azerbejdżanu na część północną, należącą do Rosji, potem Związku Radzieckiego przez kilkadziesiąt lat, a która dziś jest niepodległą Republiką Azerbejdżanu,

¹ J. K r a j c a r z, *Muzeum Literatury im. Nizamięgo w Baku*, [w:] „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2017 [wyd. 2018], t. 67, s. 411–416.

oraz część południową, dziś obszar wchodzący w skład Islamskiej Republiki Iranu. Granicę tę ustalił traktat z Turkmenczaj z 1828 roku².

Mirza Fatali wychował się w rodzinie posługującej się językiem perskim, jak i turkij-skim – azerbejdżańskim. Edukowano go w domu. Projektowano dla niego tradycyjną karierę duchownego szyickiego, lecz Mirza Fatali przejawiał inne zainteresowania: językowe, literackie, filozoficzne. Zainteresowany dalszą nauką, został wysłany do Gandzy, aby uzyskać wykształcenie duchowne. Jednakże wstąpił do rosyjskiego gimnazjum w Szeki. W tym czasie zapoznał się z poetą Mirzą Szefim Vazehem, który zainteresował go zachodnią, krytyczną myślą świecką. W roku 1834 Achundow zamieszkał w Tbilisi, ówczesnie największym i najważniejszym mieście na Kaukazie. Podjął tam pracę tłumacza języków orientalnych w carskim urzędzie administracyjnym, którą kontynuował do końca życia. Był tłumaczem przy rosyjskim gubernatorze Kaukazu. W międzyczasie pracował także jako nauczyciel. W Tbilisi nawiązał trwałe znajomości z rosyjskimi dekabrystami, zesłańcami i dysydentami politycznymi. Rozwijał swoje zainteresowania literackie. Po 1850 roku rozpoczął karierę literacką, wydając kolejne sztuki teatralne o charakterze satyryczno-komediowym. W 1851 roku został członkiem Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, potem także przewodniczącym Kaukaskiej Komisji Archeologicznej. Zyskał miano Moliera Orientu lub muzułmańskiego Moliera, ze względu na podobieństwo jego utworów do komedii francuskiego twórcy, Moliera (Jean Baptiste Poquelin 1622–1673), w piętnowaniu wad charakterologicznych i społecznych. Sztuki Achundowa, napisane pierwotnie w języku rosyjskim, wystawiono po raz pierwszy na scenie tbiliskiej. Ważnym wątkiem jego utworów było piętnowanie zacofania, obskurantyzmu i despotyzmu religijnego, a także społeczeństwa stanowego, feudalnego. Odważnie głosił poglądy ateistyczne. W dalszych latach opublikował także zbiory nowel, artykuły publicystyczne i pisma krytyczne.

Achundow jest uważany za twórcę teatru azerbejdżańskiego, choć jego sztuki początkowo były grane w języku rosyjskim i na scenie w Tbilisi. W tym też mieście pisarz mieszkał i działał do śmierci w 1878 roku. Pochowano go na tbiliskim cmentarzu muzułmańskim. Dziś na tym miejscu znajduje się ogród botaniczny, w którym urządzone panteon Zasłużonych Azerbejdżan. Obok Achundowa upamiętniono tam Fatalego chana Chojskiego, polityka niepodległej Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, literata Mirzę Szefi Vazeha, polityka Hasan beja Agajewa.

W domu Moliera Orientu w Tbilisi przy ulicy Gorgaseli 17 utworzono w 1982 roku Muzeum Kultury Azerbejdżanu. Eksponowane są tam pamiątki po nim, a także innych twórcach literatury, muzyki i sztuki Azerbejdżanu związanych z Tbilisi. Po gruntownym remoncie z okazji dwusetnej rocznicy urodzin twórcy przypadającej na 2012 rok, od 2013 roku działają tam także biblioteka, kawiarnia i winiarnia³.

² A. W ł o d k o w s k a - B a g a n, *Rywalizacja mocarstw na Kaukazie Południowym w sferze kulturalno-ideologicznej*, [w:] „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, t. 10, z. 2 Kaukaz – kultura, społeczeństwo, polityka, s. 69–89.

³ *Mirzə Fətəli Axundzadə adına Azərbaycan Mədəniyyəti Muzeyi ilə tanışlıq* VIDEO, [https://azertag.az/xeber/Mirze_Feteli_Axundzade_adına_Azərbaycan_Medeniyyeti_Muzeyi_ile_tanishliq_VIDEO-64659](https://azertag.az/xeber/Mirze_Feteli_Axundzade_adina_Azərbaycan_Medeniyyeti_Muzeyi_ile_tanishliq_VIDEO-64659) [dostęp: 20.03.2023].

Postać Achundowa, zacieklego krytyka feudalizmu i religii, była lansowana przez władze radzieckie jako wzorzec nowego, socjalistycznego społeczeństwa. W 1939 roku wybrano go na patrona Biblioteki Narodowej w Baku. Rok później utworzono muzeum jemu dedykowane w budynku, w którym się urodził, w Szeki. Oprócz pamiątek osobistych muzeum prezentuje wnętrza domostwa rodziny feudalnej, żyjącej na tym terenie w pierwszej połowie XIX wieku. Jednakże wartość dzieł, odwaga myśli, artyzm przekazu Achundowa nie powinny być zamykane w ramach idei komunistycznych, użytecznych dla władzy radzieckiej. Nietuzinkowość tej postaci, jej rys charakterologiczny i umysłowy, a przede wszystkim lata życia sięgają daleko wstecz, zanim władza radziecka powstała i wykorzystała jego spuściznę dla swych celów. Achundow stworzył także projekt alfabetu opartego na łacinie dla języka azerbejdżańskiego. Przyczynił się także do wydawania czasopisma *Əkinçi* (Siewca) w Baku, pierwszego w języku azerbejdżańskich (w latach 1875–77). Jego imię nadano także Państwowemu Azerbejdżańskiemu Teatrowi Opery i Baletu w Baku.

POWSTANIE BIBLIOTEKI

Historia Biblioteki sięga 1922 roku, kiedy to powstała jako Biblioteka Ogólna i Miejski Skład Książek. Stało się to już, gdy obszar Azerbejdżanu został włączony do Związku Radzieckiego. Wcześniej, niecałe 2 lata, istniała niepodległa Demokratyczna Republika Azerbejdżanu. To młode, demokratyczne państwo, powstałe po rewolucjach w Rosji w 1917 roku i upadku rządów carskich, nadało prawa wyborcze kobietom już w 1918 roku i próbowało w krótkim czasie rozwinąć działalność w każdej dziedzinie gospodarczej i społecznej. Nie miało jednak szans na pełny rozwój i realizację wszystkich zamierzeń. 27 kwietnia 1920 roku, po wkroczeniu Armii Czerwonej powstała Azerbejdżańska SRR⁴. Politycy i działacze Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu zbiegli z kraju lub zostali poddani prześladowaniom ze strony nowej władzy⁵.

Właśnie dzięki temu niezależnemu wysiłkowi państwowotwórczemu, wobec którego nowo instalowana władza nie chciała okazać się słabsza, zdecydowano się na utworzenie biblioteki pod auspicjami państwa. Dodatkowo twórcy Biblioteki zdążyli przedłożyć swój projekt w czasie, gdy jeszcze w doktrynie politycznej Związku Radzieckiego uznawano za obowiązujące leninowskie odniesienie do kwestii narodowościowych. Zatem, jako że jeszcze żył Lenin, podkreślający wagę samostanowienia narodów, powstała i oddzielna republika, i jej ważne instytucje kultury.

Oficjalnie bibliotekę otworzono 23 maja 1923 roku w Baku. Początkowo mieściła się w miejscu, gdzie dziś znajduje się siedziba Azerbejdżańskiej Akademii Nauk.

⁴ Q. İ l k i n, *Bakı və bakılılar*, Bakı 2015, s. 428.

⁵ P. O l s z e w s k i, *Geopolityczne Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu w latach 1918–1920 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Materiały II Konferencji Naukowej Azerbejdżan-Polska poświęconej 540-leciu nawiązania oraz 20-leciu odnowienia stosunków dyplomatycznych między Azerbejdżanem a Polską, Warszawa, 25–27 listopada 2013 roku*, red. S. R z a y e v, Warszawa 2013, s.142.

W 1939 roku nadano jej imię Mirzy Fatalego Achundowa. Prace nad dalszym rozwojem instytucji wstrzymała wojna światowa, ale już w 1947 roku rozpoczęły się prace nad planowaniem i budową nowego, reprezentacyjnego gmachu, godnego swej misji.

W nowym budynku Biblioteka mieści się od 1961 roku, gdy instytucja powstała na przełomie lat 1922 i 1923 przejęła zbiory, liczące około 5 tysięcy obiektów, Bakijskiego Towarzystwa Technicznego oraz Społecznego Towarzystwa Bakijskiego. Znalazły się tam, utrwalone później na mikrofilmach, zbiory gazet i czasopism azerbejdzańskich wydawanych w latach przed wkroczeniem Armii Czerwonej do Baku i zainstalowaniem nowej władzy. W 1925 roku zbiory liczyły już 25 tysięcy obiektów, by 3 lata później osiągnąć 300 tysięcy. Od 1927 roku zaczęto publikować zestawienia bibliograficzne. W początkowych latach istnienia tej instytucji pracował tu zespół 13 osób. W 1927 roku otworzono pierwszą czytelnię. W 1928 roku strukturę instytucji i jej pracę podzielono na 6 działów: Wschód, Rosję, Europę Zachodnią, Zbiory Specjalne, Bibliografię, Obsługę Czytelników⁶.

ARCHITEKTURA BUDYNKU

Opracowanie planu budynku przekazano w ręce zdolnego architekta, Mikaila Husejnowa (azerb. *Mikayıl Hüseynov*). Husejnow urodził się w 1905 roku w Baku, pochodził z rodziny miliardera, który przed I wojną światową posiadał w Baku 72 nieruchomości, w tym hotele, kasyna, fabryki, a także ponad 100 statków pasażerskich kursujących po Morzu Kaspijskim. Pochodzenie architekta z klasy uprzywilejowanej w nowych, komunistycznych realiach Związku Radzieckiego groziło uniemożliwieniem studiów, uwięzieniem, a nawet rozstrzelaniem. Taki los spotkał wielu członków jego rodziny. Jednakże Husejnow w 1929 roku ukończył studia architektoniczne z wyróżnieniem w Instytucie Politechnicznym w Baku i już od początku pracy był nagradzany. Jako architekt epoki socrealizmu, rozwinął niepowtarzalny, własny styl, łączący cechy konstruktywizmu, klasycyzmu rosyjskiego, klasycznej architektury europejskiej oraz tradycyjnej architektury azerbejdzańskiej. To dzięki jego planom Baku zyskało charakterystyczny wygląd. Husejnow umiejętnie w nakazany i oczekiwany w architekturze socrealistycznej monumentalizm umiał wpleść wątki specyficzne dla regionu. W Baku do dziś przetrwało wiele budynków jego autorstwa, między innymi Muzeum Literatury im. Nizamiego, liczne pomniki i stacje metra. Jego projekty zrealizowano też w innych miejscowościach Azerbejdżanu, a także w Moskwie i Duszanbe. Architekt był wielokrotnie nagradzany w ZSRR, ale także zdobył uznanie za granicą, w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Zmarł w 1992 roku i został pochowany w Alei Zasłużonych w Baku.

Budynek Biblioteki zlokalizowany jest przy ulicy Haganiego 29 (azerb. *Xaqani Küçəsi*), w centrum miasta, na północny wschód od historycznej dzielnicy Wewnętrznego Miasta (azerb. *İçəri Şəhər*). W jego architekturze odzwierciedla się styl Husejnowa. W pewien sposób wygląd zewnętrzny budowli nawiązuje do wcześniejszej o kil-

⁶ *Tariximiz*, <https://www.millikitabxana.az/about-us/history> [dostęp: 11.04.2023].

ka lat siedziby Muzeum Literatury⁷. Są to dwie uzupełniające się instytucje, budynki obu z nich zaprojektował ten sam architekt. Wejście główne, do którego prowadzi kilka szerokich schodów, poprzedzają, podobnie jak w Muzeum, wysokie arkady z ostrymi lukami (fot. 1). Arkady są częścią liwanów: przesklepionych pomieszczeń otwartych z jednej strony. Po obu stronach środkowej części z wejściem głównym znajdują się skrzydła boczne, niższe, z arkadami na piętrze, liwanami i galerią rzeźb pisarzy, między innymi: Nizamiego (około 1141–1209), Aleksandra Puszkina (1799–1837), Szoty Rustawelego (około 1172–1216), Mahsati (około 1089–1159), muzyka Uzeira Hadżybejowa (1885–1948). To także nawiązanie do fasady Muzeum. Ściany budowli pokrywa biały wapień. Jest to cecha typowa dla architektury azerbejdżańskiej na Półwyspie Apszerońskim, także dla Baku. Budowla ma 4 piętra. Jej wnętrze nawiązuje aranżacją i rozkładem do Państwowej Biblioteki Rosyjskiej im. Łomonosowa w Moskwie: obszerny hol, reprezentacyjne schody, galeria ozdobiona kolumnami⁸. W holu znajduje się popiersie patrona księżnicy.

Fot. 1. Fasada głównej Azerbejdżańskiej Biblioteki Narodowej w Baku

Źródło: fot. autorki

⁷ *Muzeyin tarixi*, <https://nizamimuseum.az/az/content/56> [dostęp: 11.04.2023].

⁸ J.W.P. Campbell, *The Library. A world history*, London 2013, s. 152.

WSPÓŁCZESNOŚĆ

W 2003 roku w azerbejdżańskiej bibliotece rozpoczęła się automatyzacja procesu przesyłania zamówień i książek z magazynów. Znaczącą datą w historii tej instytucji był rok 2004, gdy stała się oficjalnie biblioteką narodową. Od 2008 roku istnieje możliwość zamawiania książek poprzez stronę elektroniczną.

Obecnie struktura Biblioteki obejmuje 24 działy. Zbiory biblioteczne sięgają blisko 5 milionów obiektów. W katalogu elektronicznym znajduje się blisko 820 tysięcy obiektów. W obrębie instytucji dostępnych jest kilka czytelni: ogólna, studencka, pracowników nauki (techniczna i humanistyczna), gazet, języków obcych, druków ulotnych i inne. W 2023 roku liczba czytelników sięgnęła blisko 160 tysięcy. Zadania tej instytucji można określić jako modelowe dla innych tego typu bibliotek. Są to: gromadzenie, porządkowanie, konserwowanie i udostępnianie zbiorów – druków krajowych i zagranicznych dotyczących Azerbejdżanu, a także druków o znaczeniu światowym, jak również obiektów o szczególnej wartości, obsługa czytelników, tworzenie bibliografii szczegółowych. Co istotne, Biblioteka realizuje wypożyczenia tylko miejscowe. Instytucji tej dotyczy prawo otrzymywania bez ponoszenia kosztów własnych każdego druku wydawanego na terenie Azerbejdżanu. Zbiory rzadkie prezentowane są w wewnętrznym dziale muzealnym. W budynku znajdują się sale wystawowa i konferencyjna. Strona internetowa instytucji istnieje w wersji azerbejdżańskiej, rosyjskiej oraz angielskiej. Można na niej znaleźć coroczne podsumowania działalności, w tym informacje o wystawach, darowiznach i odwiedzinach. Na stronie prezentowane są opisy wydawnictw Biblioteki z każdego roku (począwszy od roku 2001), a także opisy projektów realizowanych przez zespół pracowników. Ciekawszym z nich jest projekt „Otwarta Biblioteka” z 2016 roku: jest to czytelnia na zewnątrz budynku, na zadrzewionym patio. Strona zawiera także link do e-baz na określone tematy: bibliograficzne, zagadnień politycznych w Azerbejdżanie i inne.

Dyrektor Azerbejdżańskiej Biblioteki Narodowej jest równocześnie szefem jej Rady Naukowej. Książnica współpracuje z wieloma instytucjami i organizacjami międzynarodowymi, przede wszystkim z bibliotekami narodowymi wielu krajów na wszystkich kontynentach (także z polską). Prowadzi współpracę z Międzynarodową Organizacją Kultury Tureckiej (TÜRKSOY). Jest członkiem Konferencji Europejskich Bibliotek Narodowych (CENL). Zrzeszyła się w ramach tej Konferencji jako druga biblioteka narodowa kraju byłego Związku Radzieckiego, po bibliotece rosyjskiej. Jest członkiem Biura Zgromadzeń Bibliotek Eurazji (BAE). Należy także do Zjednoczenia Bibliotekarzy Euroazjatyckich. Dyrektor Biblioteki zasiada w Radzie Dyrektorów Bibliotek Krajów Turkofońskich.

Działalność Biblioteki wskazuje na niejednoznaczność w tożsamości i autokreacji wizerunku Azerbejdżanu i jego ważnych kulturowo instytucji jako obszaru przynależnego jednocześnie do tradycji Wschodu, jak i Zachodu, Europy i Azji.

BIBLIOGRAFIA

- Campbell J.W.P., *The Library. A world history*, London 2013.
- İlkin Q., *Bakı və bakılılar*, Bakı 2015.
- Krajcarz J., *Muzeum Literatury im. Nizamiego w Baku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2017 [wyd. 2018], t. 67, s. 411–416.
- Mirzə Fətəli Axundzadə adına Azərbaycan Mədəniyyəti Muzeyi ilə tanışlıq VIDEO, https://azertag.az/xeber/Mirze_Feteli_Axundzade_adina_Azərbaycan_Medeniyyeti_Muzeyi_ile_tanishliq_VIDEO-64659 [dostęp: 20.03.2023].
- Muzeyin tarixi, <https://nizamimuseum.az/az/content/56> [dostęp: 11.04.2023].
- Olszewski P., *Geopolityczne Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu w latach 1918–1920 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Materiały II Konferencji Naukowej Azerbejdżan-Polska poświęconej 540-leciu nawiązania oraz 20-leciu odnowienia stosunków dyplomatycznych między Azerbejdżanem a Polską, Warszawa, 25–27 listopada 2013 roku*, red. S. Rzayev, Warszawa 2013.
- Tariximiz, <https://www.millikitabxana.az/about-us/history> [dostęp: 11.04.2023].
- Włodkowska-Bagan A., *Rywalizacja mocarstw na Kaukazie Południowym w sferze kulturalno ideologicznej*, [w:] „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, t. 10, z. 2 Kaukaz – kultura, społeczeństwo, polityka, s. 69–89.

ABSTRAKT

Artykuł prezentuje historię i współczesną działalność Azerbejdżańskiej Biblioteki Narodowej w Baku, stolicy Azerbejdżanu. Instytucja ta, pełniąc funkcje typowe dla bibliotek narodowych, jednocześnie wraz z Muzeum Literatury im. Nizamiego w Baku stanowi jedną z ważniejszych instytucji naukowych i badawczych w Azerbejdżanie i Kaukazie. Biblioteka gromadzi, zabezpiecza, konserwuje i udostępnia zbiory książek, prasy, druków ulotnych, muzycznych, kartograficznych, rękopisów. Posiada cenne zbiory prasy azerbejdżańskiej sprzed 1920 roku. Mieści się w budynku będącym jednym z architektonicznych symboli Baku. Jest jedną z prężniej działających bibliotek narodowych w krajach byłego Związku Radzieckiego. Artykuł prezentuje sylwetkę patrona biblioteki. Przedstawia jej historię zarówno jako instytucji, jak i budynku o istotnym znaczeniu dla historii sztuki Azerbejdżanu.

SŁOWA KLUCZOWE:

Azerbejdżan, Baku, biblioteka narodowa, Mirza Fatali Achundow, kultura azerbejdżańska

MIRZA FATALI AKHUNDOV NATIONAL LIBRARY
OF AZERBAIJAN IN BAKU

ABSTRACT

This article presents the history and current activities of the Azerbaijan National Library in Baku, the capital of Azerbaijan. This institution performs functions typical of national libraries, while at the same time constituting, along with the Nizami Literature Museum in Baku, one of

the most important academic and research institutions in Azerbaijan and the Caucasus region. The library collects, preserves, maintains, and makes available collections of books, newspapers, ephemera, music, maps, and manuscripts. It has a valuable collection of Azerbaijani press before 1920. Its building is one of the architectural symbols of Baku. It is one of most dynamical national libraries in the countries of the former Soviet Union. The article presents a profile of the library's patron as well as its history both as an institution and as a building of great significance to the art history of Azerbaijan.

KEYWORDS:

Azerbaijan, Baku, national library, Mirza Fatali Akhundov, Azerbaijani culture